

A MAGYAR TUD. AKADEMIA KÉZIRATAINAK RENDEZÉSÉRŐL.

JAKAB ELEKTŐL.

I.

E tárgyról a jövő év végén szándékozom tüzetesen írni a mikorra a M. Tud. Akadémia kéziratára rendezésének bevégződését remélem, ha egészségem megmarad s valami előre nem látható akadály elém nem gördül. Most csak előzetesen, s a tárgy egész köréből kiszakítva mondok el a rendezésről egy-két általánosságot s az én idei rendezésemből néhány érdekes leletet ismertetek meg.

A rendezés ABC-jének tartom külön czédulákra vagy lapokra irt *általános, betűszerinti vagy tárgyi és szak-katalogus* készítését. Az általános katalogusba minden kéziratnak bele jó szerzője egy, a czimben kifejezett tárgya a másik czédula-katalogusba. Hosszas tapasztalás s a kutatók és tudósok keresési és kutatási igénye és nyomozása tanított meg engem arra, hogy csak egyik katalogus nem elég, sőt kivált a tárgyi katalogust néha 2—3 néven föl kell venni, a szerint, a mint azt a kézirat terjedelme s czimének egyik vagy másik tárgy része és főneve alatt keresik, kérdezik s előadását kívánják. Az elsőt betűrendben kell elhelyezni, az utóbbiakat szakok szerint. Lesz tehát az általánosban 25—30 külön csoport, 2—3 kötetbe osztva, a szakkatalogusban annyi csoport, a hány szak van, a nagy szakok önálló köteteket alkotnak, a kisebbekből 2—3 egyet. A szakok megállapítása a tudományágaktól és kéziratanyagtól függ. Ez nehéz, s csak több szakember megkérdezése s nézeteik egyeztetése által eszközölhető

helyesen; sőt így is megtörténik, hogy idővel, a gyakorlati alkalmazás után kitűnik, hogy e vagy ama kézirat nem kellő szakba osztatott be, s ezt a kéziratárnok azonnal igazítsa meg, mihelyt észrevette s a hibás beosztásról meggyőződött ő, vagy meggyőzte más szakértő.

Hány szakra osztották be a m. tud. Akadémia kéziratár őrői az ottani anyagot, érintett későbbi tudósításomban fogom a közön-séggel tudatni. Itt egyelőre csak ennyit akartam jelezni.

A rendezés alapelve az, hogy a kéziratár összes anyaga cédulakatalogusba legyen véve, s minden ott képviselve levő tudományi ág, kérdés, személy és tény forrása és adatai a lehetőségig könnyen és hamar megtalálhatók legyenek. Ne legyen tehát rendezetlen rész, vagy — a mint értelem nélkül szokták mondani — «limbus», s ne legyenek a kéziratárban nem tudott, nem constatálható, elő nem adható adatok és irományok, hogy a tudós és író legyen bizonyos benne, hogy ha e vagy ama levéltár katalogusait s tárgymutatóit átvizsgálta, a mi ott található, mindent megtudott, fölhalált és fölhasznált; elrejtve, megismeretlenül ott semmi tárgyára vonatkozó nem maradt. Lelkiismeretes író a kritika ellenében csak ez véd meg.

A tárgyakra és személyekre nézve sokszor hallottam azt a megjegyzést: kár, hogy a rokontárgyú adatok és irományok nincsenek csoportosítva. Ez megkönnyítené s megrövidítené a kutató munkáját, sok fáradságtól és idővesztéstől kímélve meg őt. De ez a kéziratár-rendezés második és magasabb stádiuma, első rendezésnél ez lehetetlenség. A kéziratárak időről időre gyűlnek ajándék, vétel, öröklés czimén. Ezek sokszor nagy gyűjteményeket alkotnak. A kéziratárnok nem várakozhatik rendezésével, meg sem zavarhatja már kész szakköteteit, a melyeknek megszabott terjedelme, táblája, jelzése, száma, helye van, hogy azokkal egyesítse, közéjük beoszsza, utánuk vagy melléjük sorozza; mert azt a dolog technikája s a mondott akadályok nem engedik. Neki a mint egy vagy több gyűjtemény vagy szerzett anyag keze alá jó, azonnal föl kell azt dolgozni, szakjaiba a folyó számok, az ivrét, negyedré, nyolczadré sorrendjébe, természetök, alakjuk s nagyságuk szerint be kell osztani. Így természetesen ugyanazon történelmi vagy életirati kérdésre vagy egyénre nézve ugyanazon szakban vagy a rokonszakokban több kötetben lehet adatot és forrást találni, s ezt

a kutatónak mind egyenkint kell kikeresni és előkérni. De — a mint érintve volt — ez az első rendezéskor másképp nem lehetséges, méltányosan ilyen nem is kívánható. Ennek ideje majd akkor jó el, mikor az egész kéziratár úgyszólván nagyjában rendezve lesz, s a közszükségérzet kívánván s a pénzügyi állapotok megengedvén: az Akadémia a kéziratár összevont tárgyak szerinti csoportosító czédulakatalogusok készítésével 2—3 egyént meghatározott fizetéssel kinevez és hivatalba állít. Ezt elébb kívánni nem jogos kívánság. Ez lenne aztán a tudósok és írók katalogusa.

A rendezés szintén magasabb fokát tenné a colligatumok indexbe vétele. Rendkívül időrabló a kutatóra nézve, hogy ő egy colligatum 50—100 alkatrészéből maga keresse ki a neki szükségét; ellenben nagy könnyebbségére lenne annak elején vagy végén a tartalmat átpillantani, s csak azzal foglalkozni, a mi neki kell, s nem tölteni el idejét néha gyümölcsözetlen kereséssel. — De egy rendezővel e czél sem érhető el, kivált ha annak csak két munkaórája van díjazva — elég szerényen. E czél is legalább egy külön egyénnek rendesen s a napnak munkára szánt egészen való dolgozással, értelmi — nem kézi munkához szabott — foglalkozást megillető tiszteletdíj vagy rendes fizetés mellett alkalmazásával lenne elérhető. Egy egyén pár óra alatt a rendezést, a colligatumok indexbe vételét s az olvasó és tanulmányozó írók, tudósok és egyetemeken készülő ifjak kiszolgálását, kéziratok kiadását, visszavételét, felvilágosítás és utasítások adását el nem végezheti.

A rendezésnél lényegesnek tartom a könyvvé alkotott kézirat alakjának föltétlen meghatározását s a szerinti beosztását. Ezt kívánja a kéziratár külsőjének alaki szépsége, az aesthetika, a jó izlés, a polczoknak ehhez alkalmazása s a czélszerű elhelyezés. Nincs bosszantóbb a szemnek, sértőbb az izlésre nézve, s nem mutat inkább primitív állapotban egy levél- és kéziratárt, mintha ivrét, negyedré, nyolczadrét alakú könyvek, füzetek, colligatumok egymásután vannak katalogusba véve s így helyeztetnek is el. Ez valóságos barbár állapot. Külföldi kéziratárakat látott utast és tudóst szörnyen megbotránkoztat az ilyen, s kedvezőtlen ítéletet alkottat vele akaratlanul is azon nemzet műveltsége felől, a hol ilyet lát.

II.

Áttérek a M. Tud. Akadémia kéziratára rendezésének közelebbi leleteire.

Egy könyvvállvány 4—5 polczán, a teremnek kissé homályos részében, kettős sorban, rendkívül tömören, a mint mondani szokás, zsufolva volt fölállítva és elrakva a *theológiai és philosophiai* szak. Az oszlopra szögezett kis jelző táblák egyikén e felirat: *Theologia*, a másikon: *Philosophia*. Két tudományi szak, melyek egykor küzdelemre hívták fel a tudósokat, cselekvő részvételre a közönséget, ma békében férnek meg együtt, nem háborítják ők egymást s a tudósok őket. A tudás e két nagy birodalma át van engedve csöndnek, molynak és penésznek; csak a szű foglalokzik velök, mállasztva halkán a könyvek fatábláit; csak a korhadás emészti a légből nedvet kapott füstös leveleket. A pók beszötte hálójával a polczok szögleiteit s háborítatlanul gyűjti oda zsákmányát — a legyeket. Nem érdeklődik e szakok által senki, nem keresi, nem olvassa senki, nem támaszt vallási és bölcseleti elvi perpatvart senki, mintha át lennének adva a lassú megsemmisülésnek. E két szak ez állapotát a látáson kívül a könyvhasználati jegyzőkönyv is igazolja. Miért is mívelné a mai kor civilizált embere a theológiát? Ez a papok dolga. Igazítsák, tanulmányozzák ők. A polgári állásúak bálványa pedig a realismus: nekik nagy hivatal, dús kereset s bővelkedő élet kell. Ők ma és a máért élnek, a jövedelmen töprengve, a multa nem gondolva... És a philosophiát miért olvasná? igazságait mi végre kutatná és mívelné a modern tudós? Annak szerinte nincs haszna. Miveli gyakorlati részét, mely megtanít: miből, miként szerezhető meg rövid időn, csekély munkával, az életnek minél több kényelme és öröme?

Másfél évtizednél régebben dolgozom e kéziratárban, jól tudom, mily kevesen kutattak e két szakban. Azt irám le, a mit tapasztaltam. Pedig itt is van sok tudni való becses dolog...

Mikor a polczok sorait megbontva, e kéziratanyagot a rendező asztalon végig rakva átpillantottam, s egyikbe, másikba kíváncsi figyelemmel belenéztem, elbámultam érdekességén s gazdagságán. Először a táblás, kész köteteket és kötött csomagokat, majd az egyes iratokat különítettem el, a kötetek elrongyolott tábláit s a megszakadozott leveleket megragasztottam, a csomagok tartalmát

meghatároztam s címek alá vettem, az egyes iratokat természetük s hovátartozásuk szerint kötetekké alakítottam s mindkét szak anyagát tárgyi sorba és kapcsolatba hozva dolgoztam fel. Ilyképen mindenek előtt a *theologiai* és *philosophiai* latin szakkifejezést *egyház* és *bölcsélem* magyar szakszókkal cserélve fel: több napi megfeszített munkálódás után a két szakban talált s önálló köteteket tevő vagy általam kötetekké alkotott kéziratokból 40 ívrétű 86 4-edrétű, 11 nagy 8-rétű, 15 kis 8-rétű, 1 12-rétű, összesen 132 kötet, különösen pedig a többieket becsben sokkal felülmuló I—VI oly becses kötet kézirat vált ki, melyeknek mind könyvészeti, mind történelmi érdekes voltát a szakemberek el fogják ismerni, mihelyt azokat kezökbe veszik. Lássuk időrendi sorban.

III.

I. NICOLAI LYRANI Postilla in Prophetas omnes.

Ezzel összekötve s egymásután írva:

Vener. *Beda* in Apocalypsim.

E könyv tehát Lyra Miklósnak az összes próféták könyveire irt — s Bedának a Mennyei Jelenésekről irt magyarázatát foglalja magában; alakja ívrét, keletkezése XV. századból való, góth betűvel írva; a kezdő betűk a szent írók könyvei és fejezetei elején mind díszes nagy alakúak, miniummal vörösen kifestve; a fejezetek szövegei fekete vastag góth betűvel vannak írva, gonddal és szépen. A könyv tábláján belől meg van jelölve a tartalom, a lapokra utalással, honnan meddig terjed egyik-másik író vagy tárgyalás, még pedig e szerint: *Hic continentur tabule apostolorum et maior. et XII minor. prophetar. Machabeor. et Act. Apostolor.*

Item *excerpta quaedam de glosa* [sic] *b. Augustini seu aliquid. ipsius Psalmor.* Fol. 1.

Item *Postilla moralis Nicolai de lyra* s így tovább az egész tartalom a 165. lapig.

Ezután következik *Beda Apocalypsise* a 177. laptól a 282-ig. A címlapon elől ez írás olvasható a könyv keletkezési idejéről: Anno domini 1441 [góth számjeggyel írva] Iste liber est domus thom. [sic] *b. Marie* in Geümyk Carthus. Ord. datus per düm Stephanum.

Az utolsó lap így végződik: *Finitus est iste liber per manus Johannis Höchsteter de nördlinga etc. etc. etc.*

Elöl egy levél hártya, azon tul végig szép fehér erős és vastag papir. A könyv kötése kemény, izléses olasz bőrkötés, a két felső szöglettől lemenőleg egymást átmetsző vonalokkal; az első lapon közbül négyszögű diszítések, középen rózsa, más virágok s egy szarvas meggörbült állásban; a hátulsó tábla szintoly keresztvonalokkal, kis és nagyobb rózsa- és más virágdiszítéssel, közepében réz vagy ezüst kerek diszítés, a mi most hiányzik, és csak helye látszik; a táblákat kettős rézkapocs foglalta össze, a mik ma szintén hiányzanak, csak a táblához erősített rész van meg.

E kézirat ez alakban nincs kiadva, egyes alkotó részei más vagy hasonló címek alatt azonban 1467-en kezdődőleg különböző időben megjelentek s az első korszakbeli incunabulumok becsesebbjei közé tartoznak. Az Akadémia eredeti példánya, mint igen tiszta és ép kézirat, a Codexek közt méltán foglal helyet, s e szak tudományi becsét emeli. Be van osztva az ivrétű *Latin Codex*-ek 13. száma alá.

II. DIOMEDIS. CARAFÆ COMITIS. MAGDALONI. DE INSTITVTIONE VIVENDI. AD BEATRICEM ARAGONIAM. PANNONIAE REGINAM. PRAEFATIO INCIPIT FELICITER ¹

E cím virágfűzérbe van írva az előszó negyedik lapján, mely virágedényből [Vasa] indul ki s hosszukás körben fölfonódva, fenn nefelejtben végződik. A könyv tárgya Beatrix királynénak Mátyás magyar királyhoz férjhezmenetelekor s Magyarországra érkeztekor atyja által adott oktatás az iránt: mint viselje magát uj hazájában és uj életviszonyai közt? Írója gróf Karafa. Megelőzi Colantonius Lentulusnak előszava, a ki az olasz eredetit latinra fordította, a mire felhívását megtiszteltetésnek vette, mert hálával tartozott a gróf iránt, a ki vele Socrates bölcseletét megismertette.

¹ E becses régi történelmi kincset — a mint értesültem — most adta ki egész terjedelmében a «Magyar Könyv-Szemle» tudós szerkesztője; de én a M. T. Akadémiában levő s katalogusba az idei rendezés alkalmából vett igen diszes másolatát ismertetem, a mire az érdemes is.

Az előszó után van a füzérbe irt ajánlat (Dedicatio), ezután a címlelap, melynek középpontján királyi trónterem látszik; aranyos mennyezet alatt királyi széken ül Beatrix királyné, fején korona, földig leomló vörös női palástban, előtte kék tunikában térdelve nyújtva át könyvét az író, egyik oldalon aranyozott betűvel írva e szók olvashatók: DIOMEDES PERPETVO FIDELIS, a másikon a királyi székek alján: BEATRIX REGINA. A kép alatt a tróntermet ábrázoló arany keret egy másik kis négyszög keretében van az oktatás ez öt első sora:

CVM SEMPER iis | parendum mihi Statu | erim: quibus
ratio et | iura parendum esse praescribunt pro | fecto sentio. Sacra
Maiestas in quantum stb.

A C betű arany keretében is ki van festve az író, könyvét tartva kezében. A tróntermet képekkel és más jelképfestésekkel díszített, jobbfelől és felül 1 centim., oldalvást 3, alant 4 centim., széles aranyozott keret veszi körül. Az alsóban két szárnyas angyal hat részre osztott paizsot tart, alatta e szó: FIDELITAS, s a melyet Magyar- és Csehország, Aragonia és Nápoly, ugy a Hunyadi-ház hollós címere ékesít, két szögét két férfi-alak, egyik koronás fatörzset tart, ez Brassó város címerének látszik, mintha ama jelszó kifejezése lenne: AD RETINENDAM CORONAM; a másik férfi kigyót szorít markába, másik kezébe buzogányt, a miben szintén a koronavédelem eszméje fejeződik ki; feljebb koronás paizsban égő csipkebokor, a mi a királyné vallásosságára vonatkozik; középen egy másik nemtő egybekötött vesszőnyalábot és zászlót tart melléhez szorítva, szintén az egyetértés és hősiesség jelzése végett; még feljebb méhkosár a bőség, s legfelül az igazság istennője mérleget tartva kezében az igazságosság jelképezésére; a felső keretben kigyó tekerődzik végig, közepén tengeri nyest s a kigyó mellén, derekán és hátulsó felén e három részre osztott szó: DE CO RVM.

Az oktatás célja az volt, hogy a királynét — bár az kora felett érett volt és bölcs, s bizonyára különben is mindent tudott, mit és hogyan kell cselekednie — figyelmessé tegye: mint igazgassa lépéseit, a mint Nápolyból, az atyja országából elindul s Pannoniába, férje országába megérkezik, hogyan viselje magát férjével a magyar király ő felségével, annak anyjával, az ország

főrendeivel, s általában országa alattvalóival és szolgálival szemben. Külön fejezetei az oktatásnak ezek voltak:

Az Isten tiszteletéről, az emberek rokonszenvének megnyeréséről, hogy viselje magát bátyja, a kalabriai herceg iránt, hogy a többi rokonok iránt, mire vigyázzon a főrendekkel és udvari emberekkel szemben, az ajándékadás módjáról, az egyházak látogatásáról, mire ügyeljen, midőn atyjától elvátik, hogy viselje magát Magyarország Nápolyba jött követei iránt, hogy azok iránt, a kiket a király utjában elébe küld, hogy a király tanácsosai iránt, az utazás alatt mire ügyeljen, hogy utasítsa azokat, a kik kíséretében lesznek: inasait és szolgálóit, mire ügyeljen Rómában, a pápánál tisztelkedésekor, mit kérjen a pápától, mire vigyázzon a többi városokban, utazás alatt és éji megszálláskor, ajándékokat adni el ne mulasztja, még ha neki semmi sem marad is, a kíséretéről való gondoskodásról, titkáráról, az idegen nemzeteket igyekezzék megnyerni, mit tegyen azokkal, a kiket a király elébe küld, mit a királylyal, ha elébe jő, hogy napájához gyakran írni gondja legyen, mint viselje magát férje és napája iránt, a hitves turtozik férjének mindenben tetszését keresni, utazása alatt a főrendektől tudja meg férje szokásait, mire ügyeljen férjével való első találkozáskor, férje iránti legfőbb tiszteletéről, a szolgáló leányok szobáiról, mit tegyen a férje által elébe küldött férfiakkal és hölgyekkel, a kiket a férje szeret, őszintén szeresse, akaratát és érzületét férje iránt napája előtt is bizonyossá tegye, ha férje kedvellenységét látja, magát irányában igazolja, a mit atyja iránt megtett, férjénél se mulasztja el, férje pénzeit jól használja fel, a cselédség fizetéséről gondoskodjék, a magyar nyelvet igyekezzék már az úton kíséretől és szolgáló leányaitól megtanulni, férjétől tudja meg a menyegzőre küldendő követek nevét, az ajándékokról, házas életüket tegye minél kellemesebbé, férje személye iránt legyen tisztelettel, kiket hallgasson és kiket utasítson vissza, atyjának és rokonainak gyakran írjon, a pápának szintén.

A harminczhat kis 8-adrét levelet tevő finom fehér regal papírra irt érdekes latin kézirat így végződik: *Jacobus Francini scripsit Parmae 1774. Ex Apographo Joh. Marci Cynici, existente in Bibliotheca Regia Parmensi.* A másoló e szerint

Francini Jakab, pármái királyi könyvtári tiszt, a ki azt 1774-ben írta le Cynicus Márk János eredetijéből, az eredeti 1476-beli, a mikor a nagy király másodszor nősült, s Beatrixet hitvesül vette. A másolat tehát háromszáz évvel későbbi korban készült. A fejezetek végig veres betűvel vannak írva, a kezdő betűk mind díszes arany négyszögben kék színre egytől-egyig kifestve. Az egész egyike a legjobb ízléssel s legszebb külalakban kiállított codexmásolatoknak, melyet én az Akadémia *Latin Codexei* 8-rét osztályában 3. szám alá helyeztem el s ott meglátható.

III. LEGES COLLEGII ALBENSIS BETHLENIANI ANTIQUAE.

Ivalakú, kemény táblába kötött könyv, czifrázott fekete bőrsarokkal, a czímlapon elől egy szentírásbeli hely van: I. Timoth. I. r. 7., 8., 9. verseiből, belől Melanchton Filep intése a tanulókhoz, s az iskolafőnök (Senior) esküje.

Ezután következik a tanuló ifjúságot illető I—XII. iskolai törvény az Isten iránti kegyességről s az ifjak élete jámborul folytatásáról, az iskolai isteni tiszteleteken, reggeli és esti imákon (preces), a halotti ünnepeken való megjelenés, a nyilvános előadások látogatása, az imákon kegyes, a tanításokon komoly magaviselet, a városon illendő megjelenés és szerény, tisztességes beszéd folytatás, az iskolai iránygyakorlatokon, ismétléseken pontos megjelenés és figyelmezés, józanság, veszekedések, lárma és éjti tivornyák kerülése, a történhető sérelemnek az igazgatónál jelentése s az orvoslásnak attól várása, iskolába menéskor az év elején nevük beírása s eltávozáskor az igazgatótól beszédben elbucúzása, a tanítványok szorgalmas tanítása s okos fegyelemben tartása, a szünidőknek egy időben, kedvezések nélkül kihirdetése s teljeseedésbe vétele, s a ki e törvényekkel ellenkezőleg viseli magát, megfenyítése, szükség esetén kizáratása is rendeltetik.

A XII-dik törvény után következik XV fegyelmi törvényezikk, azután az iskolafőnököt illető VI, a számvevőt (Contrascriba) illető V, a gazdát (Oeconomus) illető szintén V törvényezikk, bejárja az ellenőrnek (Explorator) adott utasítás.

Nem levén e törvénynek keletkezési éve s napja sehol kifejezve: időkoruk nem határozható meg. Szintígy kelet nélkül adta ki maga az alapító fejedelem is az *iskola igazgatóját, taní-*

tókat és az *iskolai javalomban részesülőket* (Alumnus) illető reformáló szabályrendeleteit I—XXII. pontban, s így zárja be azokat :

Ezek mostanra és minden időkre, a mi fejedelmi tekintélyünk alatt szerkesztessenek törvény alakjába, s mindenkitől szigorúan tartassanak meg a főtanoda régi törvényeivel együtt.

Aláírta a fejedelem s fejedelmi pecséttel megerősítette.

Ezután következik II. Rákóczi Györgynek MDCLVI-n nov. 23-án saját nevének aláírása és pecsétjének erőssége alatt kiadott I—XXVIII pontból álló újabb *Iskolai Törvénye*, melyet a fejedelem parancsnak (Edictum) nevez, az előbbi különböző törvényeket összesítve s úgy a főigazgatóra (Rector Primarius), mint a többi tanítókra és a főtanodai egész tanuló ifjuságra tartozó tanítási, fegyelmi, javadalomélvezeti stb. ügyágakat új szerkezetben adja elő, a részleteket alaposan kifejti, s a törvények megtartásának erős sanctióit állapítja meg; az iskolának egész Erdélyben főiskolai, úgyszólván universitási jellegét mondja ki, kiváltságaiban, birtokaiban és kedvezményeiben újabban megerősíti, az iskolai előljárókat választás által rendeli megújíttatni, a javadalmak igazságos és pontos kiosztását szigorú ellenőrzés alá helyezi, a tankönyvügyet szabályozza stb. szóval: az intézetet csaknem újra szervezi.

Ez iskola történetét tanulmányozók, mielőtt az általam a fentebbiekben ismertetett két fontos fejedelmi szabályozó rendelet megismerik, ne feledjék megolvasni Szabó Károly ily című közleményét is: «*A Bethlen Gábor által alapított gyulafehérvári főiskola törvényei*», mely az «*Erdélyi Protestáns Közlöny*» 1872. évfolyama 1—4. számában jelent meg magyar feldolgozásban.

Az általam napfényre hozott s a fentebbiekben ismertetett *Iskolai törvények kézírata* be van osztva az *Egyház és Bölcselém* című szakba az ivrétű kéziratok 19. száma alá, a hol az érdeklődők megláthatják. A XVII. század műveltségtörténetének ennél alig van becsesebb emléke.

IV. AZ TISZTELETES ES BÖCZÜLETES FERFIAKNAK, A DEBRECZENI BIRONAK ESKÜTTIVEL és az egész város népének, szolgálattya ajánlása után, Istentől minden lelki testi jokkal való büvölködést kevan; — — — — —

Vörösmarty Mihály,
Pozsoni Canonok ec.

Vörösmarty 1590. és a következő négy esztendőben a debreczeniek táplálása mellett az ő ottani iskolájukban tanulatott — írja önmaga — később azonban a katolikus vallásra tért, s ezért sok szemrehányással illetetett. Ezen mentegetődző levelében kifejti okait: miért kellett neki előbbi vallását elhagyni; felhozza, hogy épen református tanárai tanították arra, hogy vallást kinek-kinek magának kell alkotni önlelkiismerete és meggyőződése szerint; ő más hitre térésével alábbi hitrokonainak nem ártott, s mégis oly kiméletlenül támadtatott meg s oly rút szókkal bántalmaztatott, hogy kényszerítve volt önvédelmére könyvet írni, a minnek egy kis része ez az irás is, melyet így rekeszt be:

«Azért im énis ezt (érti könyvét) kegyelmeteknek, mint régen eltető, tápláló s tanuságomban gyámolító jó tet (így) uraimnak, jó és hálaadó szívvel és lélekkel ajánlom s adom: És egyszersmind azonoknak (így) nem csak békességben, egységben s egyességben létöket is kevánom. Irtam Posenba, Szent Benedek napján 1643. esztendőben, kegyelmeteknek fejenként szeretettel szolgál — — — (a mint fentebb neve már látható).

A kézirat öt ívrétű levelet tölt be rendkívül tömötten, de szép kerek betűkkel írva, 3 levelet és másfél 4-rét levél közbe ragasztott pótlást, a debreczeni bíróhoz és esküdteihez intézett levél, egy levelet az olvasóhoz intézett *előszó*, még inkább valamely pártfogójához irt *ajánló-levél*, végre egy levelet az az iránti felvilágosítás: mi adott okot és alkalmatosságot e védekező polemiái irásra?

Bizonyos, hogy Vörösmarty e kettős ajánló és védekező levele kiegészítője és alkatrésze valamely nagyobb, eddig közzé nem tett művének. Gyakori hivatkozás van benne az Ipolyi által kiadott *Intő s Tanító levélre*,¹ úgy szintén az 1612. évi *Tanácskozásra*,² mely azonban Ipolyi kiadványában nem Homonnai Györgynek (a mint Vörösmarty itt írja), hanem gr. Batthyáni Ádámnak van ajánlva; az Ipolyi által övéinek elfogadott, kiadott és kiadatlan művei közül egyiknek sem egyezik az előszavával, sem címével. Még van egy lehetőség. Ipolyi azt írja, kiadványai I. kötete *Pótlékában* és az 53. lapon, hogy Vörösmarty az *Intő és Tanító*

¹ *Ipolyi*: Régi magyar egyházi írók. II. köt. 1—192 l.

² *Ipolyi*: Régi magyar egyházi írók. II. köt. 195—316. l.

Levél egy példányát a debreczeni iskolának megküldötte. Ha ez áll, akkor ez annak a példánynak kísérő irata lehetett.

A kéziratot eredetinek tünteti fel a külalak, papír és írás régisége, első kézzel tett sok javítás s ezeken kívül Vörösmartynak a *M. Nemzeti Múzeumban* levő saját kezeirása, mely az *Intő és Tanító Levél* című 1639-ben megjelent könyvének egy példányán látható. Ezért s történelmi becseért én azt a *Magyar Codex* szak ivrétű osztályában 78. szám alá soroztam.

V. MAGYAR LOGICATSKA, melyet a kitsindetek számára írt APATZAI JANOS, egy a tudomány dolgában megkivántatott TANATS-tsal egyetemben FEJERVARAT, Nyomattatta MAIOR MARTON. MDCLIV.¹

A könyv 8-adrét alakú 32 lapra terjed, ajánlva van a Méltóságos Fejedelmi Felsőre választott nagy reménységű ifjú Rákóczi Ferencznek, kinek az író örvendetes nevedekést s az országban uralkodásra sok esztendő s hosszú életet kíván.

Az I. Rész áll 1—32 pontból s kiterjed a 16-dik lap közepeig, a II. Részben 1—6 pont van, végződik a 24. lapon.

Ezután van TANÁTS, melyet *Joachimus Tertius ad Apáczai János által egy tanulásában elcsüggedt ifjúnak*, s az a 32. lapig terjed, e bezáró szóig: VEGE.

A másoló így nevezi meg magát: Az eredeti nyomtatott példányból leirta Magyarosi Sz. József M.-Vásárhelyt 1863. ápr. 25.

A könyvtárnok e felvilágosító jegyzést csatolja hozzá:

«Apáczai János 32 lapra terjedő «Magyar Logicatskájának» előlirt másolata, a m.-vásárhelyi ev. ref. főtanoda könyvtárában 3603. szám, 254. alpont alatt őrzött, egyetlen ismert, eredeti példánya után készült.

A kis 8-rét valódi nagyságának csak a címlap s az előljáró beszédet magában foglaló 2—6 lap határvonaluk által kijelölt része felel meg; azontúl a nyomtatvány tömötsége miatt, csak a lapok és sorok pontos utánzására szorítkozhatott.

¹ A címsorok közé írva: Sum 1662. Sum ex Libris *Stephani Károlyi* de N.-Bánya. Anno 1683. die 10. Juny. Lásd e könyvről Szabó Károly a közlését *Korunk* című politikai erdélyrészi lap 1862. évi 90. számában.

Az eredeti nyomtatványnyal összeolvasva és néhol kijavítva, a m.-vásárhelyi ev. ref. főtanoda szokott igazgatói nagyobb peesétével hitelesítették. M.-Vásárhelyt, 1863. máj. 21.

Szabó Sámuel s. k.

könyvtárfelügyelő.

Deák József s. k.

könyvtárnok.

Beosztottam a *Magyar Codex*-ek szakába 8-rétű 16. szám alá, a hol az érdeklődők megláthatják. Nyomatásból van ugyan másolva, de csak egy példány van fenn belőle a M.-Vásárhelyen levő ev. ref. főtanoda könyvtárában; s bár a ki fölfedezte, Szabó Károly, nem kívánta, hogy az Szabó-Codex nevet kapjon, én mégis mint ritkaságot és igen szép másolatot e szakba soroztam be.

VI. *Veritas et Innocentia Nuda et Conspicua sive Vera et Clara Deductio*, qua:

Primo Demonstratur Dominorum Ordinum Foederati Belgii amicam Intercessionem pro Innocentibus in Hungaria Praedicantibus nihil Regii derogari Juris.

Secundo. Persecutionem Religionis omnem praecipue in Hungaria, Terris haereditariis, toti Orbi Christiano, ac Socialibus armis, omnino damnosam, periculosissimam, homini Christiano semper indignam atque salutis aeternae noxiam esse.

Tertio. Poseniensis Judicii Processum non Rebellionis, sed Religionis Evangelicae, non Rebellionem, sed Praedicantium meram persecutionem esse, atque sub- et obreptionibus optimum falli Principem.

Quarto. Non Convictos, verum Innocentes esse Praedicantes Evangelicos in Hungaria, quotquot Anno 1674 ad purgandam tuendamque Innocentiam, citationi parendo, ad Poseniense comparuere Judicium: ac proinde iniquissime ad Reversalium subscriptionem urgeri Praedicantes. Demonstratum Vienna. A. MDCLXXV.¹

E kézirat Hamel Bruyninx, belga szövetségi Rendek követének műve, beadta I. Lipót császárnak 1675. ivalakú regálpapírosra írva, 40 levélre terjed, az Akadémia birtokába a Jancsó-gyűjtemény egy részével jött, ő herczeg Pálffy Károly hagyatékából

¹ A követ e jelentése terjedelmes történelmi földolgozásban hollandi nyelven is megjelent 1684-ben *Hungarise Vervolginge* door A. V. P. czímű 4-rétű könyv 189—414. lapjain.

árverésen vette, a kire Pálffy Tamásról örökségként szállott, ez udvari kanczellára levén a császárnak, mint nyitrai püspök, oly kedves tanácsadója volt, hogy a «*királyi tanács angyalának*» nevezte őt.

A követ legelébb okát adja, miért utasították őt a Belga Rendek e közbenjárásra; azután előadja, minő 14 pontból álló vádat emelt ellenök a kir. fiskus, s kimutatja, hogy azok nem igazak, megemlít egy Zatureczki és Nagy nevű ágostai hitvallású papot, a kik állítólag álnév alatt lázító iratokat terjesztettek a papság közt; Vithnyédi István ágostai hitvallású pap ellen, kinek egy becses énekes gyűjteménye maradt fenn, mint szintén a lázadás terjesztője ellen felhossa Keczer Ambrust, Bethlen Miklóst és gróf Nádasdyt, a kik vele levelezésben voltak, s egymásnak titkos jegyű leveleket irtak, sőt Vithnyédi ellen egy fiatal tanuló, Nádasdy ellen önmaga vallomását is felhossa a fiskus; de a követi irat mindeniknek ártatlanságát erős bizonyítékokkal mutatja ki s utoljára kéri a császárt, hogy az ártatlanul szenvedő evangélikus fogoly papokat bocsáttassa el s engedje visszatérniök hazájukba és hiveikhez. Ezt használta *Ribini*: Memorabilia Aug. Conf. in Hung. P. 2. pag. 41—42. úgy *Lampe* is: Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transylvaniae, pag. 406.; de itt eredetiben van meg s e korszak egyháztörténete írója egészen használhatja e nagybecsű *emlékiratot*, mely a Belga Rendek igazság- és szabadságszeretetének s buzgó vallásosságának rendkívül becses bizonyítéka: el van helyezve az *Egyház és Bölcelem* címet viselő szak ívrétű 12. száma alá.

Ennyi kiváló becsű kézirat jött napfényre pár heti munka után az előbb megjelölt szakoknak sok ideig rendezetlenül állott anyagából. Most már rendben van, táblák és hibák megigazítva, szakadások megerősítve, göngyök és colligatumok katalógusba véve használatra készen Vajha használtatnának is! Mert eddig bizony kevesen s ritkán kutattak benne. Arról biztosítani merem az egyház és oktatás barátait, hogy e szakban igen sok becses iratot és adatot találnak.

A mint a rendezésben a még hátralevő szakokhoz érek, e becses szakfolyóirat olvasóit nevezetesebb leleteimről tudósítani fogom — ha a szerkesztőség szives lesz ennek és a következőknek tért nyitni.